

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA

Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası

MEHMET YILMAZ AKBULUT

TARİH

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA

Paşalar Çağının Şeyhülvüzerası

MEHMET YILMAZ AKBULUT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 7

KISALTMALAR / 13

GİRİŞ

"MUKTEDİR PAŞALAR ÇAĞI" VE HEKİMOĞLU ALİ PAŞA / 15

BÖLÜM 1

SARAYDAN TAŞRAYA: ALİ PAŞA'NIN AİLE KÖKENLERİ VE SİYASİ KİŞİLİĞİNİN ŞEKİLLENMESİ (1689-1732) / 49

BÖLÜM 2

TAŞRADAN SARAYA: HEKİMOĞLU ALİ PAŞA'NIN İLK SADARETİ (1732-1735) / 149

BÖLÜM 3

İKİ AZİL ARASINDA: ALİ PAŞA'NIN GİRİD, BOSNA, MISIR VALİLİKLERİ VE İKİNCİ SADARETE GİDEN YOL (1735-1742) / 221

BÖLÜM 4

ŞEYH'ÜL-VÜZERÂ, ALİ PAŞA'NIN İKİNCİ SADARETİ: SİYASET, REFORM VE SAVAŞ (1742-1743) / 299

BÖLÜM 5

MÂZUL VEZİR: HEKİMOĞLU ALİ PAŞA'NIN SİYASİ YÜKSELİŞİNİN SONA ERMESİ, SON SADARETİ VE VEFATI (1744-1758) / 371

BÖLÜM 6

HEKİMOĞLU ALİ PAŞA'NIN KAPISI / 465

SONUÇ / 535

KAYNAKLAR / 543

EKLER / 575

DİZİN / 587

ÖNSÖZ

Umumi tarihlerde kendine özgü tanımlardan ziyade, önceki devirlerin iyi-kötü bir devamı ya da XIX. yüzyılın baş döndürücü değişim ve felaketlerinin bir öncülü olarak değerlendirilen XVIII. yüzyıl, Osmanlı tarihinin panoramasında hâlâ muğlak ve saklıdır. Devrin kaynakları dil ve paleografik meşakkatlerin arkasında gölgede kalmış, bu durumda tarihsel meseleler yeterli olgunlukta tespit ve tahlil edilemez hale gelmiştir. Bu menfi hale rağmen bilhassa son on yılda XVIII. yüzyıl birçok Osmanlı tarihçisinin mesaisini sarf ettiği bir alan olmaya başladı. Bu devrin insanı, düşüncesi, mesele ve vakaları günümüz tarihçilerinin öncelikli meseleleri arasında yer alıyor; nitekim bu kitap da XVIII. yüzyıla karşı uyanan bu taze ilginin tezahürlerindedir. XVIII. yüzyılın şuuru, “klasik” devrin bittiğinin farkındaydı; devir ne Yavuz ne de Kanuni devriydi. Ancak bu şuur, günümüzden farklı olarak, çok uzun olacak XIX. yüzyılın dünyasından haberdar değildi. Yenilenmenin ve yeniden güç kazanmanın, Avrupalılaşmak ile aynı manaya gelmediği bir devirde, bir devlet adamının hayat hikâyesi ayrıntılı bir araştırma için değerli ve önemlidir.

Çalışmanın temel hedefi XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşamış bir bireyin doğumundan vefatına, ailesinden maddî ve fikrî varlığına her yönü ile hayatını incelemek ve tüm bu hayatı tespit edilen tarihsel meseleler, tartışmalar ve tezler bağlamında değerlendirmektir. Bir devrin meselelerine vukufiyet için bu devrin olağanca çok sayıda veçhesini tecrübe etmiş bir sima bulmak, araştırmamın önemli bir basamağı oldu. Bu bağlamda, biyografiye konu edilen birey olarak, toplamda beş yıl kadar sadrazamlık yapmış olan Hekimoğlu Ali Paşa’nın seçilmiş olmasının birkaç sebebi sayılabilir. Öncelikle, Ali Paşa’nın yaklaşık yetmiş yıllık hayatı 1689 gibi Osmanlı tarihinin dönemeçlerinden birinde başlamıştır ve yüzyılın ilk yarısını tamamıyla kapsar. Mevcut kaynakların yönetici sınıfın en üst seviyeden bir devlet adamı hakkında nitelik ve nicelik olarak kâfi miktarda olması da bu tercihin bir diğer sebebidir. Öte yandan bu araştırma esnasında XVIII. yüzyıl Osmanlı siyaset sahnesinde sadrazamların oynadıkları rolün, sabık asırlardan giderek farklılaştığı, yüzyıl boyunca tespit edilen yedi sadrazamın Osmanlı siyasetine doğrudan yön verecek kadar muktedir oldukları kanaati hasıl olmuştur.

Tespit edilen ve gerekçesi tafsilatı ile ele alınan bu *muktedir paşalar* arasında Hekimoğlu Ali Paşa siyasi faaliyetleri, kurduğu geniş sosyal ağlar, tatbik ettiği tarihsel değişim ve dönüşüme yön veren fikir ve icraatları, yönetici sınıfın birçok siması ile iç içe geçen muhiti dolayısıyla yaşadığı devrin merkezî şahsiyetlerinden biri olarak telakki edilmiştir.

Bu biyografi Ali Paşa'nın nokta-i nazarından, birincil kaynakların imkân verdiği nispette devrin siyasi, sosyal, iktisadî ve askerî meselelerini tanımlayıp cevaplar vermek hedefi güder. Onun kariyerinin basamakları, ailesi, aldığı görevler, bu görevlerdeki tavır ve tutumları “XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihi” değil, bir failin bu dönem tarihine katkılarının çözümlemesidir. Yapısal ve uzun vadeli tarihsel izahlardan ziyade, bireysel ve bireyin yaşam süresi ile muhattat bir usul ile kaleme alınan bu biyografik araştırma, tarihte bireyin rolünü tekrardan gündeme getirmeyi amaçlar. Bir devrin insanı tarihçiler tarafından ne kadar iyi anlaşılır, o insanın fikirleri, hayat tecrübesi, kayıpları, kazançları, çevresi, muhiti ne kadar iyi tespit edilirse o devrin tarihi günümüz insanı için o kadar mana kazanacaktır. Tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin ürettiği yapısal izahatlar, biyografi alanının açtığı imkânlar sayesinde eleştirel olarak değerlendirilebilecek, yeni meselelerin tartışmaya açılması söz konusu olacaktır.

Bu araştırmanın yapılmasında ve kitap olarak basılmasında birçok kişiden destek aldım. Araştırma ve yazım aşaması dört yılı aşan bu çalışmanın ortaya çıkması danışmanım sayın Prof. Dr. Kemal Beydilli'nin özverili katkıları ile mümkün olmuştur. Bölüm parçalarının tüm hallerini sabır ile defalarca okuyan, tüm süreç boyunca akademik ve manevi desteğini asla esirgemeyen değerli Hocam'a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmanın kitap olarak hazırlanması için beni teşvik eden, bu süreçte tavsiye ve eleştirilerde bulunan Prof. Dr. Ali Akyıldız'a katkılarından dolayı müteşekkirim. Kıymetli Hocalarım Prof. Dr. Feridun M. Emecen, Prof. Dr. İlhan Şahin, Doç. Dr. Derin Terziođlu, Dr. Öğr. Üyesi Ertuđrul Ökten ve Dr. Öğr. Üyesi Kenan Yıldız, Doç. Dr. Yusuf Alperen Aydın ve Dr. Öğr. Üyesi Özgür Kolçak çalışmamın çeşitli aşamalarında teşvik ve tavsiyeleri ile bana destek oldular, her birine müteşekkirim. Gerek akademik hayatın gerek tez yazmanın meşakkatli sürecindeki desteklerinden dolayı değerli meslektaşlarım ve dostlarım Sinan Kaya, Cengiz Yolcu, Ömer Uzunađaç, Mesut Sayan, Murat Hatip, Bünyamin Punar, Mert Can Erdođan, Mustafa Akay, Ömer Faruk Can, Özgün Deniz Yoldařlar, Ramiz Üzümçeker, Dr. Yusuf Ziya Karabıçak, Dr. Ömercan Tohti, Cemalettin Ergün, Halit Çelikyön, Erkan Duysak, Ahmet Ali Tonyalı, Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Alimen, Abdurrahman M. Hacismailođlu ve

Önsöz

Hasan Diriarın'a teşekkürlerimi arz ederim. Bir tarihçi olarak fikirlerimin ve çalışma disiplinimin şekillenmesini sağlayan babam Ömer Enis Akbulut'a; çalışmamın her aşamasında fikirleri, yorumları, eleştirileri ve tavsiyeleri ile her daim beni destekleyen, çalışmama yön veren meslektaşım ve ablam Didar Ayşe Akbulut'a; bu uzun çalışma sürecimde maddi-manevi her türlü desteği esirgemeyen kayınvalidem Arzu Ekerim ve kayınpederim Hasan Ekerim'e; tüm bu uzun ve zorlu süreci benim için her açıdan kolaylaştıran kıymetli eşim Müge Akbulut ve oğlum Ömer Selim Akbulut'a sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.

Mehmet Yılmaz Akbulut
Üsküdar, 2021

Bu kitap 2018 yılında vefat eden
annem Hacer Akbulut'un
aziz hatırasına ithaf edilmiştir.

KISALTMALAR¹

Bk. / bk. Bakınız

c. Cild

çev. Çeviren

DİA Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

d. n. Dipnot

ed. Editör

H. Hicrî Tarih

haz. Hazırlayan

hk. Hüküm

nr. Numara

s. Sayfa

SO Sicil-i Osmanî, Mehmed Süreyya

sy. Sayı

vr. Varak

vd. Ve devamı

ÇA Çelebizâde Âsım

HT Hâkim Tarihi

TR Tarih-i Râşid

TG Tarih-i Göynüklü

ST Subhi Tarihi

MT Mür'it-tevârih

“**MT**” Mür'it-tevârih

---

1 Kullanılan arşiv belge-defterlerinin ve yazma eserlerin kısaltma açıklamaları “Kaynakça” kısmında verilmiştir.

Hicrî Ayların Kısaltmaları

M	Muharrem
S	Safer
RA	Rebiyülevvel
R	Rebiyülahır
CA	Cemaziyülevvel
C	Cemaziyülahır
B	Recep
ř	řaban
N	Ramazan
L	řevval
ZA	Zilkade
Z	Zilhicce

Tarih Çevirileri Hakkında

Bu kitapta, Osmanlı belgelerindeki Hicrî tarihler řu internet adresindeki çeviri yazılımına göre hesaplanmıştır: (Ahmet Murat Aytaç, <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>)

Bazı belgelerde geçen *Evâil*, Hicrî ayın 10. Günü, *Evâsıt*, Hicrî ayın 20. Günü, *Evâbir* Hicrî ayın 29. Günü olarak hesaplanmış, Miladi takvimdeki karşılığı gün olarak verilmemiştir. Bazı aksi durumlar, dipnotlarda izah edilmiştir.

"MUKTEDİR PAŞALAR ÇAĞI" VE HEKİMOĞLU ALİ PAŞA

GİRİŞ

İstanbul'da, bugün Davut Paşa Mahallesi, eski Altımermer semtinde, Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1734 yılında yaptırdığı büyük bir câmi ve külliyesi bulunur. İstanbul'un yedinci tepesinin güney yamacında yükselen bu câmi ve külliyesi, yapıldığı yüzyılın mimarî özelliklerinden ziyade, klasik Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtır. XV. yüzyılda inşa edilmiş, Edirne Üç Şerefeli Câmi'nin altı sütunlu ve merkezî kubbeli mimarî şemasının son örneği olan bu câmi, bugün yerleşime açılmış olan büyük bostanı, tekkesi, kütüphanesi, sebili ve altı çeşmesi ile kapsamlı bir eserdir.¹ Câmînin içine girildiğinde, bir yapı derhal dikkatleri çeker: Hünkâr mahfili ve kasrı.² Hanedan mensuplarının yaptırdığı câmîlerin bir özelliği olan hünkâr mahfili,³ 1703-1755 yılları arasında inşa edilen İstanbul'daki 14 câmînin arasında, birer hanedan mensubu adına inşa edildikleri için Üsküdar'daki Gülnuş Emetullah Valide Sultan ve şehrin merkezî bir kesiminde ve ticaret bölgesinin hemen hemen içinde yer alan Kapalı Çarşı'ya komşu olarak I. Mahmud tarafından 1749'da temeli atılan ancak itmamı III. Osman döneminde olan Nuruosmaniye câmîlerinde tabii olarak bulunur.⁴ Hanedan dışından birinin yaptırdığı câmide hünkâr

- 1 İlhan Hattatoğlu, "İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", (Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 1966, s. 55; Baha Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Câmii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", içinde *Aslanapa Armağanı* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1996), s. 253-254, Câmînin mimarisi hakkında literatür için bk. s. 254, d. n. 3; Godfrey Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, (New York: Thames&Hudson, 1987), s. 524-526; Birnur Afacan, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi ve Çevresi Mimari Değerlendirmesi", (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 1996, s. 5-6; Külliye'nin renkli krokisi için bk. s. 17; Hünkâr mahfili, s. 49.
- 2 Soner Şahin, "Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)", (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2009), s. 47.
- 3 Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi (İstanbul Câmîleri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar)*, (İstanbul, İşaret Yayınları, 2001), s. 125; Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Câmii", s. 264.
- 4 Şahin, "Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)", s. 41, Çizelge, 3.8: Fatih'te Hacı Beşir Ağa'nın yaptırdığı külliye'nin câmii'nde de bir mahfil bulunduğu rivayet edilir, ancak bugün bunun herhangi bir

mahfilinin bulunması dikkate şayandır. Öte yandan, bu yüzyılda İstanbul'da hanedan dışından birisinin inşa ettirdiği en büyük câminin Hekimoğlu Ali Paşa Câmii olması da önemlidir.⁵ Bir diğer dikkat çekici husus da bu yüzyılda bir câmi külliyesine ilave olarak yapılan ilk kamuya açık müstakil kütüphanenin burada bulunuyor olmasıdır.⁶ Külliye'nin kuzey tarafında, câminin avlusuna giren kemerli bir geçidin üst katı olarak inşa edilen bu kütüphane, bir yoruma göre, bir yandan İsfahan, Nakş-ı Cihân Meydanı'ndaki XVII. yüzyılın ilk yıllarına ait "Âli Kapı Sarayı'nın" ve diğer bir yandan da Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümâyun girişinin "mimarî bir mazmunudur."⁷

Bu kitap, İstanbul'da bıraktığı bu mimarî izden, sıra dışı bir şahsiyet olduğu anlaşılan Ali Paşa'nın ailesinden, çocukluk ve gençlik yıllarından, sadaret ve valilik dönemlerine, kurduğu geniş paşa kapısından siyasi mücadelelerine, katıldığı ve idare ettiği muharebelere, kapısından yetişen önemli şahsiyetlerden sadrazamlığı esnasındaki icraatlarına kadar hayatının tüm merhalelerini, vakalarını ve çevresindeki insanları konu eder. Kitabın temel hedefi, Ali Paşa'nın XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti ve siyaseti içindeki konumunu, kendi zamanında ve hatta sonrasında etkisini sürdürebilecek olan faaliyetlerini ve bunun etrafında şekillenen siyasi ve kültürel muhitini tespit etmektir. Toplamda beş yılı aşkın bir süre içinde olsa dahi üç defa sadaret makamına gelmiş hem Avrupa hem İran cephelerinde savaş idare etmiş, geniş bir kapağına sahip olmuş olan Ali Paşa'nın, Osmanlı tarihçiliğinde kendisine tahsis edilen yerin sıradan bir şahsiyet mesabesinde olması, yukarıda tasvir edilen sıra dışılığı muvacehesinde oldukça tuhaf bir durumdur. Bu kitap mevcut tuhaflığı gidermekte ve Ali Paşa'nın XVIII. yüzyıl Osmanlı dünyasının kilit isimlerinden biri olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

---

kalıntısı bulunmaz. Semavi Eyice, "Beşir Ağa Külliyesi", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1962), c. 6, s. 1-3. Hekimoğlu Ali Paşa Câmii hünkâr mahfilinin tam tarifi ve çizimleri için bk. Mustafa Çetinaslan, "Osmanlı Câmilerinde Hünkâr Mahfilleri", (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 117-120. Hünkâr mahfilinin tarihi gelişimi ve bu câmideki mahfilin nadir bir örnek olmasına dair bk. Baha Tanman, "Mahfil", *DİA*, 2003, c. 27, s. 331-333; Semavi Eyice, "Nuruosmaniye Külliyesi", *DİA*, 2007, c. 33, s. 264-266.

5 Şahin, "Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi", s. 43.

6 Yavuz Sezer, "The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries", (Doktora Tezi), Massachusetts Institute of Technology, 2016, s. 54.

7 Sezer, "The Architecture of Bibliophilia: Eighteenth-Century Ottoman Libraries", s. 60-63.

Ali Paşa hakkındaki kaynakların genişliğine rağmen -aşağıda sunacağımız üzere- bugüne kadar herhangi yeterli bir araştırmanın konusu olmamıştır. Bu durum sadece Ali Paşa ya da XVIII. yüzyıl biyografilerine münhasır olmayıp genel olarak XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinin uzun yıllar boyunca birçok açıdan en az araştırılmış ve ihmal edilmiş bir dönemi olmasından kaynaklanmıştır.⁸ Osmanlı XVIII. yüzyılı, klasik çağ ile Tanzimat, Batılılaşma ve modernleşme arasında âdetta sıkışıp kalmış gibidir.⁹ Halbuki bu yüzyılın tarihsel sınırlarının çizilip kendi dinamikleri ile değerlendirilmesi iktiza eder. XVIII. yüzyılı, modern çağın öncülü ya da sabık dönemlerin zorunlu neticesi olarak tanımlamak, bu dönemin tarihini ve tarihsel şahsiyetlerini değerlendirmeyi zorlaştıran yaklaşımlardır. Bu yüzyıldan bir sadrazamın biyografisi ancak bu yüzyılın kendine has tarihsel zemini tespit edilirse muhkem bir şekilde bina edilebilir. Bu usul ve ilkeden hareketle Hekimoğlu Ali Paşa'nın sunmakta olduğumuz biyografisi aynı zamanda onun tarihsel ve mekânsal çevresinin ve içinde bulunulan devrin tahlilini ve tasvirini de içerecektir, dolayısıyla müteakip sayfalarda öncelikle bu biyografinin üzerine oturduğu tarihsel zemin takdim edilecektir. Thomas Mann'ın, "İnsan birey olarak yalnızca kendi şahsî hayatını yaşamaz, bilakis bilinçli veya bilinçsiz içinde bulunduğu döneme ve çağın getirdiklerine de intikal eder."¹⁰ sözleri, bu tarihsel biyografinin takip ettiği temel yöntemi ifade etmektedir.

XVIII. yüzyılın kendine has özelliğine dikkat çekerek bir biyografi kaleme alan tarihçilerin ilki, 1962 yılında Mehmed Râgıb Paşa'nın hayatını doktora tezi olarak hazırlayan Norman Itzkowitz olmuştur.¹¹ Itzkowitz bu yüzyılda, XVI. yüzyıldan beri ilk defa, "devşirme kökenli idareciler" ile "Müslüman kökenli ulema" arasına, yeni "üçüncü bir kurumun" katıldığını öne sürdü.¹²

8 Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, 4 (1997), s. 30-75; Baki Tezcan, "Lost in Historiography: An Essay on the Reasons for the Absence of a History of Limited Government in the Early Modern Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, 45, 3 (2009), s. 477-505.

9 Jane Hathaway, "Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19, 1 (2004), s. 29.

10 "Der Mensch lebt nicht nur sein persönliches Leben als Einzelwesen, sondern, bewußt oder unbewußt, auch das seiner Epoche und Zeitgenossenschaft...", Thomas Mann, *Der Zauberberg*, (Fischer, 1988), s. 36.

11 Norman Itzkowitz, "Mehmed Raghîb Pasha: The Making of An Ottoman Grand Vezir", (Doktora Tezi), Princeton Üniversitesi, 1959.

12 Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16 (1962), s. 84-7; XVI. yüzyıldan itibaren, Hristiyan devşirme kökenli kadroların askeri-idari anlamda yönetimi ve Müslüman-Türk doğumlu kadroların ilmiyeyi idare ettiği tezi "Lybyer Tezi" olarak bilinir, bu tezin ayrıntısı ve literatürde yaygınlığı hakkında bk.

Itzkowitz, bu yüzyılda, “ehl-i kalem” ya da kalemîye diye anılan, bürokrasinin çeşitli dairelerinden yükselen “efendilerin” “paşa” rütbesine çıktıklarını ve 1703-1774 yılları arasında toplam altı bürokratin sadaret makamına getirilmiş olduğunu tespit etmişti.¹³ Sivil bürokratik yapılanmanın siyasi düzlemde bu şekilde ön plana çıkması, siyasi idarenin bürokrat ve Müslüman kökenli isimlere geçmesi, XVIII. yüzyılın kendine has bir gelişmesi olarak yorumlanmıştır. XVIII. yüzyılda bürokrasinin Osmanlı devlet yapısında önemli bir yer teşkil ettiği fikri, Itzkowitz’den sonra, kabul edilen fakat üzerinde çok fazla araştırma yapılmayan, yeni örneklerle sınanmayan bir fikir olarak kaldı.¹⁴

Itzkowitz ile aynı yıllarda, modern Osmanlı tarihçiliği, XVIII. yüzyıl için başka tür soru ve cevaplara yönelmişti. 1963’te Mustafa Akdağ’ın, XVIII. yüzyıl için ileri sürdüğü “âyanlık düzeni” kavramı, Osmanlı tarih yazımında, XVIII. yüzyıl değerlendirmelerinde çok daha tesirli oldu. Akdağ’a göre bu düzen, XVII. yüzyılın tüm buhranlarının neticesinde “kendiliğinden” doğmuş, “1726’dan itibaren Enderunlu vali tayini sisteminden vazgeçilmiş, sancak ve vilayetin yerli ağaları vali yapılı” olmuştur.¹⁵ Müteakip yıllarda iktisadî ve sosyal tarih araştırmaları, XVIII. yüzyılı, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’na kadar bir kısım, bu tarihten sonra diğer bir kısım olarak ikiye bölmeye başladı. İlk kısımda, birtakım yeni üretim teknolojilerinin oluşmaya başladığı ancak 1760’lardan sonra bu eğilimin ortadan kalktığı vurgulandı.¹⁶ 1770’lerden önce yaşanan mali ve iktisadî gelişmeler, farklılaşmalar ve reform çabaları tarih araştırmalarının konusu oldu.¹⁷ Ancak yüzyılın ikinci kısmı kabul edilen, 1774 sonrası için daha fazla çalışma yapıldı ve yeni bir değerlendirme zemini ortaya çıktı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, dış siyasette Osmanlı İmparatorluğu’nun giderek güçlenen Avrupa karşısında, daha 1606 Zıttorok Antlaşması’nın uygulanması aşamasında dile getirilen “devir müdara devridir” söyleminin işaret ettiği “real politika” ilkesine uygun

---

Itzkowitz, “Eighteenth Century Ottoman Realities”, s. 73-81.

13 Itzkowitz, “Eighteenth Century Ottoman Realities”, s. 89.

14 Hathaway, “Rewriting Eighteenth-Century Ottoman History”, s. 31-32.

15 Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839”, *AÜ DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (1963), s. 51-53.

16 Bruce McGowan, “The Age of the Ayans, 1699-1819”, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, c. 2, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 639.

17 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000); Linda Darling, “Public Finances: The Role of the Ottoman Centre”, içinde *The Cambridge History of Turkey*, Suraiya Faroqhi, c. 3, (Cambridge, Cambridge University Press, 2006).

olarak¹⁸ tavizler vermeye başlaması ve dahilde ise bölgesel âyanların kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmasıyla beraber merkezî devlet gücünün zayıfladığı fikri literatürde sağlam bir yer edindi.¹⁹ Bu bağlamda, XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısı, “Âyanlar Çağı” olarak nitelendirilmeye ve araştırmalar geliştikçe, “Âyanlar Çağı” giderek yüzyılın son çeyreğine konumlandırılmaya başlandı. “Âyanlık” olgusunu, Osmanlı tarihinin “gelişim süreci” içinde ele almanın gerekliliğine dikkat çekildi. Sunulan örneklerin neredeyse tamamının, yüzyılın son yirmi yılı içinde tarihsel bir olgu olarak teşekkül ettiği ve bu olgunun imparatorluğun siyasi, iktisadî ve toplumsal tarihinde ancak yüzyılın son çeyreğinden itibaren söz konusu olabileceği hakkında zımni bir mutabakata varıldı.²⁰

“Değişim ve yeniden yapılanma” kavramı, XVIII. yüzyıl için gerekliliği tartışılmaz bir olgu olarak genel kabul gördü.²¹ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nın ve Kırım’ın Rusya tarafından ilhakının ve bu kaybın resmen tanınmasının (Ocak 1783), akabinde Osmanlı siyaset ve toplumunda büyük yıkımlara, ekonomik darlıklara ve önemli toprak kayıplarına yol açması, “değişim ve yenilenme” zaruretini gözler önüne sermişti. Kırım’ın elden çıkması, imparatorluğun tarihinde ilk defa bu kadar büyük bir Müslüman nüfusunu Hristiyan bir devletin idaresine terk edilmesi gibi dinî açıdan da önemli sorunları ve tepkileri beraberinde getiren ciddi bir dönüm noktasıydı. Böylece, “Osmanlı XVIII. yüzyılı”, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında, ıslahat, reform, batılılaşma, değişim, Nizâm-ı Cedîd gibi kavramlarıyla, 1699 Karlofça Antlaşması sonrasında, gerileme-duraklama, reform çabaları, Lale Devri, Batı’yı tanıma gibi kavramları arasında sıkışmış ve bunların yoğun tazyiki altında da âdeta ezilmiştir. Bu iki önemli anlaşmanın arasında kalan

18 Markus Köhbach, “Çasar veya İmparator? Jitvatorok Antlaşması’ndan (1606) Sonra Roma Kayserleri’nin Osmanlılar Tarafından Telâkkubu Hakkında”, *Tarih Dergisi*, 37 (2011), s. 159-170.

19 Başat örnek olarak bu eserler verilebilir, McGowan, “The Age of the Ayans, 1699-1819”, s. 637-758; Ehud R. Toledano, “The Emergence of Ottoman-local elites (1700-1900): A framework for research”, *Middle Eastern Politics and Ideas: A History from Within*, (Londra: I.B. Taurus, 1997), s. 145-162; Yeni ve geniş bir değerlendirme için bk. Murat Dağlı, “18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti ve Germiyanzâdeler”, *Osmanlı Araştırmaları*, LV (2020), s. 145- 180.

20 Feridun M. Emecen, “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethudazâde Mehmed Emin Ağa”, *Belleten* 65, 242 (2001), s. 194, d.n. 3; s. 198; Ali Yaycioglu, *Partners of the Empire, The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, (California: Stanford University Press, 2016).

21 Edhem Eldem, “18. Yüzyıl ve Değişim”, *Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı*, 19 (1999), s. 192-195.

devir, herhalde müstakil olarak değerlendirilmeli, kendine özgü tarihsel dinamikleri çözümlenmelidir. Hülasa, “1699 Karlofça Antlaşması ile başlatılması yaygınlık haline gelen genel zafiyetin bir doruk ve dönüm noktası olduğu yargısı, muhakkak ki gözden geçirilmeye muhtaçtır ve bu anlamda yeni bir devrin ve idrakin tam bir teslimiyet ile kabul edildiği dönemecin Küçük Kaynarca ile başladığı öne çıkartılmalıdır.”²²

1699 Karlofça Antlaşması, barış şartlarının müzakeresinin ilk defa askerîye yerine kalemiye tarafından idare edildiği, bu anlamda siyasi karar alıcı merciiin değişmeye başladığı bir dönüm noktası olmuştu.²³ Bu 75 yıllık dönemi anlamlı bir bütün olarak inceleyebilmek için Osmanlı Devlet ve toplumunun, siyaset ve iktisadının, askerîye ve kültürünün tayin edici unsurunun ne olduğunu tespit etmek gerekir. Çalışmamızın birçok yerinde görüleceği üzere, imparatorluğun en ücra köşelerine İstanbul’dan valilerin gönderildiği, birçok açıdan daha önceki devirlere kıyasla “merkezi” idarenin daha kuvvetli olduğu bu dönemin tamamını “Âyanlar Çağı” olarak tanımlamak isabetli değildir. Avusturya ile iki (1714-1718 ve 1736-1739) Rusya ile iki (1711 ve 1736-1739) ve İran cephesinde neredeyse kesintisiz 22 yıl savaşların idare edildiği, önemli askerî ve diplomatik kazanımların sağlandığı bir dönem için askerî çöküntüden,²⁴ ticari bir başarı sağlayamadığı gibi dar bir çevrenin haberdar olduğu bir matbaa kurulduğu için Batılılaşmadan, bir mühtedi Fransız generalinin yeniden düzenlemeye çalıştığı Humbaracı Ocağı sebebiyle modern askerî reformlardan, bu dönemi tanımlayan hususlar olarak bahsetmek güçtür. Bu indirgemeci ve aşırı genellemeci yaklaşımların en meşhur örneği, XVIII. yüzyıl Osmanlı siyasi ve sosyal tarihinin hayatî bir aşaması olan 1718-1730 devrinin, III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa’nın zevk düşkünlüğüne, has bahçedeki eğlencelerine, mimarî ve edebiyatta yeni akımlara bakılarak “Lale

22 Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar*, c. 1, 8 (1999), s. 26.

23 Rifaat Ali Abou-El-Haj, “Ottoman Attitudes Toward Peace Making: The Karlowitz Case”, *Der Islam*, 51, 1 (1974), s. 131-137.

24 Mehmet Y. Akbulut, *The Scramble For Iran: Ottoman Military And Diplomatic Engagements During The Afghan Occupation Of Iran, 1722-1729*, (İstanbul: Libra Kitap, 2017), Bölüm 2 ve 3; İlker Külbilge, “18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)”, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Hakan Karagöz, “1737-1739 Osmanlı- Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması”, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Devri” olarak tanımlanmasıdır.²⁵ Bu tarz yaklaşımlardan uzaklaşmak için²⁶ XVIII. yüzyılı anlamlandırma yolunda “vâkıa’ya yönelik müdellel tesbitler” yapmak, “Lale Devri, erken Batılılaşma, gerileme/ilerleme, değişim” gibi kavramları bir kenara koyup “XVIII. yüzyılın kendi gerçekleri çerçevesinde” düşünmek ve araştırmak gerekecektir.²⁷

Bir dönemin tanımlanması için o döneme hâkim olan insan grubunu, bir bütün olarak değerlendirmek makul bir yaklaşımdır. Son yıllarda, bu yaklaşım ile, Osmanlı XVIII. yüzyılı hakkında birtakım yeni değerlendirmeler ortaya çıktı. Tezcan, Osmanlı tarihinin 1580-1826 dönemini “İkinci İmparatorluk” gibi merak uyandıran bir tabirle ele aldı. Ona göre, XVII. yüzyılda Osmanlı hanedanı mutlak iktidarını sair güç odakları ile dengeli olarak paylaşmak zorunda kalmıştı. Bu süreçte Osmanlı siyaseti, hanedan mutlakiyetçiliği ve kanun vurgusu arasında bölünmüştü.²⁸ Tezcan’a göre “İkinci İmparatorluk”un ilk dönemi, 1580-1703 arasında, iç çatışmanın çok olduğu, III. Murad ve II. Osman gibi birkaç padişahın mutlak otoritelerini geri almak için mücadele ettikleri bir dönemdi.²⁹ “İkinci İmparatorluk”un ikinci kısmı 1703-1826 arasında yaşanmıştı ve bu dönem “İkinci İmparatorluğun altın çağı” olmuştu. Tezcan’a göre 1703 Edirne Vakası ile başlayıp 1826’da yeniçeriliğin ilgası ile biten bu dönem, öncekine göre dahili siyasette daha sakin geçmiş, hanedan “kendi etrafını saran ağların gücünü kabul etmişti.”³⁰ Tezcan bu son iddiasını, Itzkowitz’in yukarıda zikredilen savı üzerinden geliştirir: XVI. ve XVII. yüzyılda örneği olmadığı üzere, sadaret makamını Müslüman doğumlu, devşirme olmayan isimler doldurmaya başlamıştı ve bu isimler bürokrasinin

25 Selim Karahasanoğlu, “Osmanlı Tarihyazımında ‘Lale Devri’ Eleştirel bir Değerlendirme”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 1, 7 (2008), s. 129-144; Can Erimtan, *Ottomans Looking West? The Origins of the Tulip Age and its Development in Modern Turkey*, (Londra, I.B. Tauris, 2008).

26 Selim Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire”, (Doktora Tezi), Binghamton Üniversitesi, 2009.

27 Feridun M. Emecen, “Matruşka’nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve ‘Lale Devri’ Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, 52 (2018), s. 79-98.

28 Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, *Divan* 13, 24 (2008), s. 1-30.

29 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 48-59; 115-90.

30 Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 195.

dairelerinden yetişmişlerdi.³¹ XVIII. yüzyılda, “hanedan ve vekilleri nihayet güçlerini paylaşmayı” öğrenmişlerdi.³²

“XVIII. yüzyılın kendi gerçeklerini” tespit etmek için, Itzkowitz ve Tezcan’ın bıraktığı noktadan devam edebilir; bu yüzyılda Osmanlı yönetici tabakasındaki simaların kimliklerinin değişimi ve siyasi gücün padişah-hanedan tekelinden uzaklaşarak paylaşılmaya başlandığı fikrini kabul edebiliriz. Abou-el-Haj, “erken modern dönemde (XVI-XVIII. yüzyıllar) Osmanlı Devleti’nin doğası meselesine en iyi nasıl yaklaşılabilir?” sorusunu sormuş, bu dönemde Osmanlı Devlet ve toplumu üzerine yapılacak araştırmalar için birtakım “kılavuz genellemeler” ileri sürmüştü. Bunlardan biri, erken modern Osmanlı tarihinde, yönetici sınıf mensuplarının toplumsal rollerine ve devlet ile olan ilişkileri üzerine araştırmalar yapılması hakkındaydı.³³ XVIII. yüzyıl Osmanlı yönetici sınıfından önemli bir ismin, Hekimoğlu Ali Paşa’nın her açıdan ele alınan hayat hikâyesiyle, onun toplumsal rolü, saray, bürokrasi, ulema ve askeriye ile olan ilişkisi bağlamında, çağının yukarıda zikredilen birçok yönlerine intikal eden şahsiyeti ve uyguladığı siyaset takip edilecektir.

XVIII. yüzyıl yönetici sınıfı içinden Hekimoğlu Ali Paşa’nın biyografisi yazılmasının gerekliliğini, onunla ortak bir zeminde diğer bazı isimleri bir arada değerlendirerek açıklayabiliriz. Bir başka ifade ile o yaşadığı çağın belli bir yönetici grubunun temsilcilerinden biri kabul edilmiştir. Bu grubun kimleri kapsadığı ve hangi yıllarda, tarihsel bir olguyu teşkil ettiği ilk akla gelecek sorulardır. Tarihsel dönem olarak, 1699-1774 aralığı yukarıda tanımlı bir dönem olarak sunulmuştu. Bu dönemde, takriben her on yıla egemen olan kuvvetli bir sadrazamın bulunması dikkat çeker. Itzkowitz ve Tezcan da bürokrasiden sadaret makamına yükselen bazı isimleri vurgulayıp bu yüzyılın genel manzarasında altı-yedi sadrazamı öne çıkartırlar.³⁴ Bu çalışmamızda sunulan sadrazamlar ise bu iki tarihçinin tadat ettiklerinden farklıdır. Bürokratik ve Müslüman köken sahibi olmaya göre yapılan bu

31 Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 195-6; Itzkowitz, “Eighteenth Century Ottoman Realities”, s. 89; Itzkowitz’in sunduğu örnekte, bu yüzyılda sadaret makamına gelen altı bürokrat vardır. Tezcan, bu isimlerin bürokrat olmaları yanında seçtiği isimlerin, aile kökenlerini de belirtir.

32 Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 196.

33 Rifaat Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (Ankara İmge Yayınları, 2000), s. 93-102.

34 Itzkowitz’in saydığı isimler: Râmi Mehmed Paşa, Naili Abdullah Paşa, Râgıb Paşa, Hamza Hamit Paşa, Hacı Mehmed Emin Paşa, Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Paşadır. Tezcan, Rami Mehmed Paşa yerine Nişancı Mehmed Paşa’yı sayar ve bu listeye Mahir Hamza Paşa’yı da ekler.

değerlendirmeden farklı olarak, burada biyografik anlatının arka planını teşkil edecek prosopografik değerlendirmeye göre,³⁵ bu yüzyılda, Osmanlı devlet ve toplumunun, siyaset ve iktisadının, askeriye ve kültürünün tayin edici unsuru, geniş kapı sahibi, hanedan dışı, bürokratik ve askerî kurumlardan bağımsız bir şekilde kariyerini oluşturmuş, geniş maddi kaynaklara sahip, bu çağa has sadrazamlardır.³⁶ 1697-1773 yılları arasında, sadaret makamı 48 defa değişmiş, toplam 42 farklı paşa bu makamda bulunmuştu. Bu 42 kişiden özellikle yedi kişilik bir grup, birtakım hususiyetlerle temayüz ederler ve bu yüzyılın yönetici sınıfının başat temsilcileri olarak tanımlanabilirler. Bu yedi ismi şöyle tespit ettik: Amcazâde Hüseyin Paşa (sadaret dönemi: 1697-1702), Çorlulu Ali Paşa (s. d.: 1706-1710), Silahdar Damat Ali Paşa (s. d.: 1713-1716), Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (s. d.: 1718-1730), Hekimoğlu Ali Paşa (1732-1735; 1742-1743; 1755), Mehmed Râgıb Paşa, (1757-1763), Muhsinzâde Mehmed Paşa (1771-1774).³⁷ Bu yedi sadrazamı, kısmen ya

35 İlginç bir şekilde, XVIII. yüzyıl Avrupa tarihinde de “baş vekilin doğuşu” olarak adlandırılan tarihsel bir olgu tespit edilmiştir. XVIII. yüzyıl Avrupa tarih yazıcılığının, çok fazla monarşi merkezli bir anlatıma sahip olduğunu, halbuki, Rusya’dan, Avusturya ve Fransa’ya, İngiltere’den Portekiz’e neredeyse tüm Avrupâda “first minister” yani baş vekillerin her alanda güç kazandığını, siyasetin baskın unsuru haline geldiği iddia edilmiştir. Hamish M. Scott, “The Rise of the First Minister in Eighteenth-Century Europe”, içinde *History and Biography, Essays in Honor of Derek Beales*, ed. T. C. W. Blanning ve David Cannadine, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 21-52. Bu yüzyılda on dört İngiliz baş vekilinin biyografik incelemeleri bu bağlamda beraber değerlendirilmiş, bu ön dört baş vekilin sahip oldukları siyasi iktidar, “Müslüman idarecinin vezirlerine” benzetilmiştir: Dick Leonard, *Eighteenth-Century British Premiers, Walpole to the Younger Pitt*, (Londra: Palgrave Macmillan, 2011), s. 2; İngiliz tarihçiliğinde, XVIII. yüzyıl için kuvvetli başvekillerden özellikle Walpole için geniş bir tarihsel biyografi literatürü oluşmuştur, Jeremy Black, ed., *Britain in the Age of Walpole*, (Londra: Palgrave Macmillan, 1984); Jeremy Black, *Robert Walpole & The Nature of Politics in early eighteenth century England*, (Londra: Palgrave Macmillan, 1990).

36 Bu çalışmada sadaret makamı için “sadrazam” kelimesi tercih edildi. Bu kelime XVI. yüzyılın sonuna kadar çoğunlukla “veziriazam” olarak kullanılırdı. XVIII. yüzyıl vesikalarında, sadrazam, sadr-ı âli, veziriazam, sâhib-i devlet, sadr, mühür, mühür-i âli olarak da kullanılır. Mehmet İpşirli, “Sadrazam”, *DİA*, 2008, c. 35, s. 414-419; Metin Kunt, “Şadrı A ‘zam”, *Eİ2*, Online 2020. Erken Osmanlı veziriazamlık kurumu için bk. Theochares Stavrides, *The Sultan of vezirs: the Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, (Leiden: Brill, 2001), s. 37-72.

37 Buradaki mukayeseler için kullanılan kaynak, aksi gösterilmediği sürece şunlardır, M. Münir Aktepe, “Amcazâde Hüseyin Paşa”, *DİA*, 1991, c. 3, s. 8-9; “Çorlulu Ali Paşa”, *DİA*, 1993, c. 8, s. 370-371; “Damat İbrahim Paşa, Nevşehirli”, *DİA*, 1993, c. 8, s. 441-443; “Hekimoğlu Ali Paşa”, c. 17, 1998, s. 166-168; Abdülkadir Özcan, “Şehit Ali Paşa”, *DİA*, 2010, c. 38, s. 433-434; Mesut Aydınar, “Koca Râgıb Paşa”, *DİA*, 2007, c. 34, s. 403-406.

da tamamen paylaştıkları önemli ortak noktalarını tespit ederek bir grup olarak tanımladık. Bu özellikler, her bir paşanın biyografik bilgilerinden oluşturulmuş bir çıkarımdır:

(1) *Sadaret süresi ve siyasi etkinlik*: Bu dönemde (1697-1773) ortalama sadaret süresi iki yılın altındayken, toplamda üç yılı aşkın süre sadaret makamını elinde bulunduran sadece bu isimler olmuştu. Bu yedi sadrazamın ortalama sadaret süresi neredeyse altı yılken, geri kalan 35 paşanın ortalama sadaret görevinde kalma süreleri ancak on ay olmuştu. Toplam sadaret sürelerini hesapladığımızda da ilginç bir netice karşımıza çıkar: “Osmanlı XVIII. yüzyılı” olarak tanımladığımız bu dönemin üçte ikilik bir kısmı bu yedi sadrazamın iktidarı altında geçmişti.³⁸ Bu dönemde sadaret süresinin uzun veya kısa olması önemli bir göstergedir. Zira uzun sadaret dönemi, siyasi başarının en iyi kamusal göstergesi kabul edilebilir. Bir sadrazamın birkaç yıl üst üste bu makamı elinde tutabilmesi, başta Saray olmak üzere askeriye, kalemiye ve ilmiyenin kontrolünü sağlayabildiğini gösteriyordu. Yeteri kadar sermaye toplayabilmek, birkaç kıst mevâcibi dağıtıp ulufe alan ocaklılarla güven ilişkisi tesis edebilmek, görevde bir-iki kış geçirerek mal kıtlığını ve fiyat artışını kontrol altında tutabilmek, sadrazamın siyasi gücünün göstergeleriydi. Bu yedi paşanın sadaret dönemleri öncesi ve sonrasında da İstanbul’da ve bazen taşrada siyaseten çok etkin oldukları tespit edilebilir. Ayrıca, bu yüzyılda, sadaret dönemi kısa süren paşaların bir kısmı, bu yedi paşanın yönlendirmesi ile makama gelen ve makamdan ayrılan isimlerden oluşur. Mesela, Çorlulu Ali Paşa’nın katlinden, Şehit Ali Paşa’nın makama gelmesine kadar geçen sürede göreve gelen beş sadrazam, Şehit Ali Paşa’nın siyasi güdümünde olmuşlardır. Şehit Ali Paşa’dan sonra, İbrahim Paşa göreve gelinceye kadar sadaret makamı, İbrahim Paşa’nın yönlendirmesiyle makama gelen iki isimle doldurulmuştu. Zaten bu yedi paşadan birinin sadaret makamında olmadığı dönemlerde, İstanbul’da siyasi iktidar “fiilen” kısa süreliğine, gerçekte sadaret makamına gücü yetmeyecek gölge bir isme devredilirdi. Hüseyin Paşa’dan sonra Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin, Hekimoğlu Ali Paşa’nın ilk azlinden sonra Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa’nın fiili iktidarı bu duruma bir örnektir. Bu sadrazamlar görev sürelerinde, toplum ve siyaseti birçok açıdan kuşatan bir

38 Bu hesaplamaları yapmak için şurada verilen sadaret sürelerinin yıl, gün ve ay hesapları kullanıldı: İsmail H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 5, (İstanbul Türkiye Yayınevi, 1972), s. 19-64: Hesaplamaları yaparken, birden çok sadaret dönemi olan sadrazamların toplam süreleri kullanıldı.

“rejim” kurarlardı.³⁹ XVII. yüzyılın ortasından itibaren bürokratik kadrolarla “otokrat vezir rejimi” arasında bir ittifak zemini oluşmuştu.⁴⁰ XVIII. yüzyılda bu rejim, yukarıda sayılan yedi ismin idaresinde standart bir hal almıştı.

(2) *Padişah hal ve cülusunda sadrazamların oynadığı rol*: Bu yedi sadrazamın döneminde, saray-hanedan, bürokrasi, askeriye ve ilmiye birer siyasi denge unsuruna dönüşür, bu unsurlar paşanın kapısı ile siyasi denge temin etmeye çalışırlardı. Bu sadrazamların kapı müntesipleri saray görevleri de alırlar, sadrazam, padişahı bile denge unsuru olarak görebilirdi. Saray, ilmiye, askeriye ve kalemiye kadroları kendi içlerinde çeşitli alt hiziplere ayırırken, kuvvetli bir sadrazam-paşanın kapısı kendi içinde bölünmezdi. Örneğin, Amcazâde Hüseyin Paşa yüksek devlet makamlarında sistematik olarak vezir kapılarından yetişen isimleri yükseltirken saray ve ordudan yüksek makamlara gelen isimlerin oranını düşük tutmuştu.⁴¹ Hüseyin Paşa'nın karşısında, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ve II. Mustafa'nın ittifak etmesi, Sadrazam'ın talip olduğu mutlak iktidarını engelleyince, Hüseyin Paşa'nın yeğeni, sarayın içinden bir isim olan mirahur-ı evvel Kiblelizâde Ali Bey, III. Ahmed'in tahata çıkması için başarısız bir denemede bulunmuş ve katledilmişti.⁴² Bunun üzerine Hüseyin Paşa istifa ederek iktidarını Feyzullah Efendi'ye terk etmek zorunda kalmıştı.⁴³ II. Mustafa ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi, Hüseyin Paşa'dan kurtulunca, 1703 Edirne Vakası'na kadar iki tane “seçme” sadrazam bulmuşlardı.⁴⁴ Bu tarihsel örgü, Osmanlı tarihi için benzersiz olmasa bile XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinin bir anlamda açılışını temsil etmişti. Kuvvetli sadrazamların, padişahların hal ve cülusunda oynadıkları rol ya da en azından oynadığı düşünülen rol önem kazanmıştı. Mesela 1765'te Bâhir

39 Bu “rejim” kavramını Selim Karahasanoğlu 1718-1730 devri için kullanmıştır. XIX ve XX. yüzyıl tarihçiliğinin “Lale Devri” olarak genelleştirmiştir, Karahasanoğlu, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire” s. 86-92; 228-229.

40 Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought up to Early Nineteenth Century*, (Leiden&Boston: Brill, 2019), s. 284.

41 Rifaat Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyani: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, (Ankara Tan Yayınları, 2011), s. 86-87.

42 Selim Hilmi Özkan, “Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)”, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006, s. 200-202. [Basılı kitap: Selim Hilmi Özkan, *Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa*, (Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları, 2015).]

43 Abou-El-Haj, *1703 İsyani*, s. 88-89.

44 Abou-El-Haj, *1703 İsyani*, s. 89.